"द्रुतशातकुम्भनिभमंशुमतो
वपुरद्दमग्नवपुषः पयसि ॥")
धुस्तूरः। इत्यमरः ॥
शातकुम्भः, पुं, करवीरवृक्षः। इति मेदिनी ॥
शातकौम्भं, क्ली, स्वर्णम्। इति भरतद्विरूपकोषः॥
(सुवर्णनिर्म्मिते, त्रि। यथा, रामायणे। २।
३।११।
"शतञ्च शातकौम्भानां कुम्भानामग्निवर्चसाम्॥")
शातनं, क्ली, कार्श्यम्। विनाशनम्। यथा,—
"वसन्ते सर्वशस्यानां जायते पत्रशातनम्।
मोहमायाञ्च तिष्ठन्ति यवाः कणिशशालिनः॥"
इति सारमञ्जरी ॥
(छेदके, त्रि। यथा, रघुः। ३।४२।
"स पूर्वतः पर्वतपक्षशातनं
दधार देवं नरदेवसम्भवः॥")
शातपत्रकः, पुं, (शातपत्रं पद्ममिव। कन्।)
चन्द्रप्रकाशः। यथा,—
"चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रकाशो द्योत
आतपः।
अवस्का चन्द्रिकायाञ्च प्रकाशे शातपत्रकः॥"
इति शब्दचन्द्रिका ॥
शातभीरुः, पुं, मदनमाली। मल्लिकाभेदः।
यथा,—
"शातभीरुर्भद्रवल्ली भूमिमण्डोऽष्टपादिका॥"
इति रत्नमाला ॥
शातमानं, त्रि, (शतमान+"शतमानविंशति-
केति।" ५।१।२७। इति ष्ण।) शत-
मानेन क्रीतम्। इति सिद्धान्तकौमुदी ॥
शातला, स्त्री, (शातं छेदं लातीति ला+कः।)
सातला। चर्म्मकषा इति ख्याता। इत्यमर-
टीकायां भरतः ॥
शात्रवं क्ली, (शत्रोर्भावः समूहो वा। शत्रु+
अण्।) शत्रुभावः। शत्रुसंहतिः। इति
मेदिनी ॥ (शत्रुसम्बन्धिनि, त्रि। यथा, रघुः।
४।४२।
"ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः।
नारिकेलासवं योधाः शात्रवञ्च पपुर्यशः॥")
शात्रवः पुं, (शत्रुरेव। स्वार्थे अण्।) शत्रुः।
इत्यमरः ॥ (यथा, माघे। १४।४४।
"तत्र नाभवदसौ महाहवे
शात्रवादिव पराङ्मुखोऽर्थिनः॥")
शादः, पुं, (शो तनूकरणे+"शाशपिभ्यां ददनौ।"
उणा० ४।८७। इति दः।) कर्दमः। शष्पम्।
इत्यमरः ॥
शादहरितः, त्रि, (शादैः शष्पैः हरितः।)
शाद्वलः। इत्यमरः ॥
शाद्वलः, त्रि, शाद+"नडशादात् ड्वलच्।"४।
२।८८। इति ड्वलच्।) नवदूर्वाबहुलदेशः।
इत्यमरः ॥ शादो नवदूर्वं विद्यतेऽत्र शाद्वलः।
शष्पवाचिन एव शादशब्दाद्वलः स्यात् न तु
पङ्कवाचिनोऽनभिधानात्। इति तट्टीकायां
भरतः ॥ (यथा, रामायणे। २।३०।१४।
"शाद्वलेषु यदा शिष्ये वनान्ते वनगोचरा।
कुथास्तरणयुक्तेषु किं स्यात् सुखतरं ततः॥")
शान, अ तेजे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-
उभ०-सक०-सेट्।) शानस्तिक्ष्णीकरणम्।
अ, शीशांसति शीशांसते खड्गं कर्म्मकारः।
इति दुर्गादासः ॥
शानः, पुं, शाणः। इत्यमरटीकायां भरतः ॥
शा(ण)नपादः, पुं, पारिपात्रपर्वतः। (अस्य
विवरणं हरिवंशे १३१ अध्याये द्रष्टव्यम्॥)
चन्दनवर्षणपाषाणः। इति महाभारते हरि-
वंशः ॥ चन्दनपिढ़ि इति भाषा ॥
शानी, स्त्री, इन्द्रवारुणी। इति शब्दचन्द्रिका ॥
शान्तः, त्रि, (शम+क्तः। "वा दान्तशान्तेति।"
७।२।२७। इति निपातितः।) उपशमं
प्रापितः। प्राप्तोपशमः। इति भरतः ॥ तत्-
पर्य्यायः। शमितः २। इत्यमरः ॥ शान्तः ३
जितेन्द्रियः४। इति हेमचन्द्रः ॥ शमान्वितः ५।
इति मेदिनी ॥
शान्तः, पुं, अभियुक्तः। रसभेदः। इति मेदिनी॥
शान्तरसस्य लक्षणादि यथा,—
"शान्तः समः स्थायिभाव उत्तमप्रकृतिर्मतः।
कुन्देन्दुसुन्दरच्छायः श्रीनारायणदैवतः॥
अनित्यत्वादिनाशेषवस्तुनिःसारता तु या।
परमार्थस्वरूपं वा तस्यालम्बनमिष्यते॥
पुण्याश्रमहरिक्षेत्रतीर्थरम्यवनादयः।
महापुरुषसङ्गाद्यास्तस्योद्दीपनरूपिणः॥
रोमाञ्चाद्याश्चानुभावास्तथा स्युर्व्यभिचारिणः।
निर्वेदहर्षस्मरणमतिभूतदयादयः॥"
यथा,—
"रथ्यान्तश्चरतस्तथा धृतजरत्कन्था नवस्था-
ध्वगैः
सत्रासञ्च सकौतुकञ्च सदयं दृष्टस्य तैर्नागरैः।
निर्वाजीकृतचित्तसुधारससुदा निद्रायमाणस्य
मे
निःशङ्कं करटः कदा करपुटी भिक्षां विलुण्ठि-
ष्यति॥"
पुष्टिस्तु महाभारतादौ द्रष्टव्या।
"निरहङ्काररूपत्वात् दयावीरादिरेष नो।"
दयावीरादौ हि जीमूतवाहनादौ अन्तरा
मलयवत्याद्यनुरागादेरन्ते च विद्याधरचक्र-
वर्त्तित्वाद्यासेर्दर्शनादहङ्कारोपशमो न दृश्यते।
शान्तस्तु सर्वप्रकारेणाहङ्कारप्रशमैकरूपत्वात्
तत्रान्तर्भावमर्हति। अतश्च नागानन्दे शान्त-
रसप्रधानत्वमपास्तम्। मनु।
"न यत्र दुःखं न सुखं न चिन्ता
न द्वेषरागौ न च काचिदिच्छा।
रसः स शान्तः कथितो मुनीन्द्रैः
सर्वेषु भावेषु समप्रमाणः॥"
इत्येवंरूपस्य शान्तस्य मोक्षावस्थायामेवात्म-
स्वरूपापत्तिलक्षणायां प्रादुर्भावात्। तत्र
सञ्चार्य्यादीनामभावात् कथं रसत्वमित्युच्यते
युक्तवियुक्तदशायामवस्थितो यः शमः स एव
यतः रसतामेति तदस्मिन् सञ्चार्य्यादेः स्थितिश्च
न विरुद्धा। यथास्मिन् सुखभावोऽप्युक्तस्तस्य
वैषयिकसुखपरत्वान्न विरोधः। उक्तं हि।
"यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महासुखम्।
तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोड़शीं कलाम्॥
सर्व्वाकारमहङ्काररहितत्वं व्रजन्ति चेत्।
अत्रान्तर्भावमर्हन्ति दयावीरादयस्तदा॥"
आदिशब्दात् धर्म्मवीरदानवीरदेवताविषय-
रतिप्रभृतयः। तत्र देवताविषया रतिर्यथा,—
"कदा वाराणस्यामिह सुरधुनी रोधसि वसन्
वसानः कौपीनं शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम्।
अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन
प्रसीदेति क्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्"
इति साहित्य दर्पणे ३ परिच्छेदः ॥
शान्तं, [म्] व्य वारणम्। इति मेदिनी ॥
शान्तनवः, पुं, (शान्तनोरपत्यं पुमान्। शान्तनु+
अण्।) शान्तनुराजपुत्रः। भीष्मः। इति
त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, महाभारते। १।३६।
८०।
"तथा भीष्मः शान्तनवो गङ्गायामसितद्युतिः।
वसुवीर्य्यात् समभवत् महावीर्य्यो महायशाः॥")
शान्तनुः, पुं, द्वापरयुगस्य चन्द्रवंशीयैकविंश-
राजः। स तु गङ्गायां भीष्मं जनयामास। तस्य
पिता प्रतीपः। यथा,—
"जयसेनस्तत्तनयो राधिकोऽतोऽयुतायुर्भूत्।
ततश्चाक्रोधनस्तस्मात् देवातिथिरमुष्य च।
ऋक्षस्तस्य दिलीपोऽभूत् प्रतीपस्तस्य चात्मजः।
देवापिः शान्तनुस्तस्य बाह्लीक इति चात्मजाः॥
यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेष्यति।
शान्तिमाप्नोति चैवाग्र्यां कर्म्मणा तेन
शान्तनुः॥
बाह्लीकात् सोमदत्तोऽभूत् भूरिर्भूरिश्रवास्ततः।
शलश्च शान्तनोरासीत् गङ्गायां भीष्म आत्म-
वान्॥"
इति श्रीभागवते ९ स्कन्धे २२ अध्यायः॥
तत्पर्य्यायः। महाभीष्मः २। इति जटाधरः॥
प्रातीपः ३ इति त्रिकाण्डशेषः॥ प्रतीपः ४
प्रतिपः ५। इति शब्दरत्नावली॥ (शन्तनु-
रिति पाठस्तु बहुभिरादृतः॥) कर्कटी। इति
रत्नमाला ॥
शान्ता, स्त्री, दशरथराजकन्या। दशरथेन कन्यार्थं
लोमपादाय राज्ञे प्रदत्ता। सा च ऋष्यशृङ्ग-
भार्य्या। इति रामायणम्॥ (यथा, उत्तर-
चरिते १ अङ्के।
"कन्यां दशरथो राजा शान्तां नाम व्यजी-
जनत्।
अपत्यकृतिकां राज्ञे लोमपादाय यां ददौ॥")
शमीभेदः। तत्पर्य्यायः। शुभा २ भद्रा ३ अप-
राजिता ४ जया ५ विजया ६। अस्या गुणाः
शमीवत्। इति राजनिर्घण्टः॥
शान्तिः, स्त्री, (शम+क्तिन्।) कामक्रोधादि-
प्रशमः। चित्तोपशमः। इति भरतः॥ विषयेभ्य